

УДК 327.37.100

**Проблематика роззброєння
у сучасній міжнародній політиці.
Концепція миру через роззброєння**

Софія Федина,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті автор обґрунтовує актуальність проблематики роззброєння для сучасних міжнародних відносин, розглядає передумови та процес формування концепції досягнення загального миру через роззброєння, концепцію ядерного миру та

аналізує їх значення для постановки порядку денного світу у XXI столітті.

Ключові слова: мир, роззброєння, війна, конфлікт, засоби ведення війни, пацифізм, ядерний мир.

The author of the paper proves the urgency of disarmament problem for modern international relations, examines the preconditions and the process of the shaping of the “peace through disarmament” concept, the concept of nuclear peace, analyzes their significance for the setting of world’s Agenda XXI.

Keywords: peace, disarmament, war, conflict, means of warfare, pacifism, nuclear peace.

Сучасний стан міжнародних відносин, не зважаючи на те, що не відбувається глобальних військових протистоянь, неможливо назвати станом миру і мирного співіснування. Численні локальні конфлікти, операції по встановленню та відновленню миру, зокрема на африканському континенті, чи на Близькому Сході свідчать про продовження збройного протистояння, завданням якого є певні зміни: політичні, економічні, набуття сфери впливу, і т.п. Тому й залишається надалі актуальним питання роззброєння, як запорука того, що конфлікти, принаймні збройні, не матимуть підстав для виникнення.

Роззброєння можна визначити як систему заходів, спрямованих на обмеження, скорочення і ліквідацію засобів ведення війни, якими володіють держави [12, с. 544]. Статут ООН та інші міжнародно-правові акти визначають роззброєння як принцип міжнародного права і водночас всезагального, справедливого, ненасильницького і демократичного миру. Роззброєння також є матеріальною гарантією миру, магістральним напрямом спільних зусиль усього світового співтовариства з формування системи глобальної стабільності і безпеки. Заходи з роззброєння, які використовують держави, можуть включати в себе як міждержавні угоди, так і односторонні акції; це можуть бути домовленості, що стосуються обмеження територій, чи детально розроблені механізми, спрямовані на демілітаризацію світу.

Дослідник миру А. Капто зауважує, що реальної безпеки чи миру можна досягнути тільки за умов комплексного підходу до процесу роззброєння. Він виокремлює кілька аспектів процесу роззброєння [12, с. 544–548] :

- процес скорочення звичайних озброєнь;
- процес, пов’язаний з ядерним роззброєнням;
- боротьба проти мілітаризації космосу;
- процес, пов’язаний з хімічною та бактеріологічною зброєю;
- боротьба проти створення нових видів зброї масового знищення.

Софія Федина

Передумови виникнення концепції досягнення миру за посередництвом роззброєння чи скорочення озброєнь закладено ще у XIX ст., коли було підписано першу угоду з роззброєння між США і Великобританією, т.зв. угода Раша – Бегота про режим американсько-канадського кордону після закінчення англо-американської війни 1812–1814 рр. Ця домовленість призвела до демілітаризації американсько-канадського кордону. Рух за більшу толерантність у веденні війни та обмеження озброєнь, які наносять невинуватим страждання людям, розпочався ще 29 листопада 1868 року укладенням Декларації про заборону застосування вибухових та запалювальних куль. На зламі XIX–XX ст. відбулися Гаазькі мирні конференції. За результатами першої (травень-липень 1899 р.) з'явилася заборона використання на полі бою отруйних речовин та розривних куль “дум-дум” (англ. *Dum-dum*), а також встановлено мораторій на метання бомб з літальних апаратів. На другій Гаазькій конференції 1907 року було напрацьовано перелік пропозицій з роззброєння, які, проте, ніколи не були впроваджені в життя.

У XX столітті, у зв'язку з двома світовими війнами та активним розвитком військової техніки, роль роззброєння ще більше зросла. Із закінченням Першої світової війни проблематика роззброєння стає на порядку денному світової спільноти одним з основних питань, і це закладає передумови для виокремлення як окремого напрямку досліджень миру концепцію досягнення миру через всезагальне роззброєння та скорочення озброєнь.

Учені та дослідники міжнародного середовища розпочинають пошуки основних засад формування концепції миру через роззброєння, і водночас, шляхів для досягнення цієї мети.

Одним із яскравих представників концепції досягнення миру за допомогою роззброєння був англійський філософ, громадський діяч, засновник Пагуошського руху, Бертран Рассел (1872–1970). У книзі “Принципи перебудови суспільства” (1916) він виступив за виховання творчого “імпульсу”, що на його думку, формує особистість, яка опиратиметься потягу до війни. У своїй праці “Який шлях до миру?” (1936) Б. Рассел відстоював точку зору, що, з огляду на появу нових надпотужних засобів знищення, будь-яка майбутня війна призведе до зникнення Європи. Єдиним реальним засобом порятунку людства він вважав створення єдиного світового уряду, який би мав монополію на володіння зброєю [8, с. 147]. Б. Рассел сприймав війну як конфлікт двох груп, з яких кожна намагається вбити і покалічити якомога більшу кількість людей з протилежного боку, заради того, щоб досягнути своєї цілі, і ставив питання про те, чи світова громадська думка, яка захоплюється миром і ненавидить війни, буде здатна покінчити з ними [3, с. 63–65]. Б. Рассел передбачав, що перегони озброєнь буде дуже важко зупинити, оскільки на кожному новому етапі з'являтимуться нові види смертоносних озброєнь. Для людей всієї планети, незалежно від політичних поглядів, основним

питанням має стати виживання людства, бо ядерна війна не принесе перемоги жодній зі сторін, а тільки знищить обидві. Вченого тривожило питання розповсюдження ядерної зброї ще й тому, що це обов'язково, на його думку, мало би призвести до міжнародної анархії, оскільки кожна держава прагне лідерства і намагається диктувати світу свої умови.

Закликаючи до роззброєння та стабільного миру, Б. Рассел вимагав від урядів всіх країн сприяння такому курсу. Він звертався до тогочасних лідерів ворогуючих блоків: “Я не пропоную, щоб закінчилась боротьба між комуністами та антикомуністами. Я пропоную тільки, щоб ця боротьба не велася військовими засобами” [7, с. 15–16]. Основним завданням Б. Рассела було розробити передумови для недопущення ще однієї світової війни. Він покладав надії на появу світового уряду, що встановив би рамки, у межах яких наново сформовані національні уряди перевиховували б своїх громадян [13, с. 323]. З плином часу Б. Рассел усе сильніше переконувався в тому, що уряди ставляться вороже до миру, і зазвичай ними керують кримінальні злочинці, але його настанови щодо запобігання розв'язанню війни мали загальний характер: вимагав заборони ядерних випробувань в атмосфері, підтримував укладання відкритих багатосторонніх угод і вважав, що за умови перебування ядерної зброї лише в руках наддержав вони зможуть домовитися про зменшення її кількості, і мир буде збережено.

Водночас, Б. Рассел був одним із засновників *Руху за ядерне роззброєння*. Сама концепція ядерного роззброєння належала до пацифістського напрямку антивоєнної думки. Її основний постулат – війни оправдані тільки у крайніх випадках, а тому політика всіх, без винятку, урядів має бути зваженою і миролюбною; в ядерний вік треба бути ще більш обережним у зовнішній політиці. Отже, Рассел прийшов до висновку, що володіння ядерною зброєю не принесе жодній з держав нічого окрім смертельної небезпеки.

Наукове дослідження Б. Рассела випередило час, оскільки він вказував на істотну загрозу миру та існуванню людства і держав загалом з огляду на появу небезпечної зброї, тоді, коли інші ще не вбачали актуальності та нагальності вирішення цієї проблеми.

Вагоме місце у формуванні концепції миру через роззброєння займає праця Г. Кларка і Л. Сона “Міжнародний мир через міжнародне право” (1958). Автори рішуче виступали проти політики “з позиції сили” і проти продовження гонки озброєнь. Вони пропонували зосередити зусилля на здійсненні всезагального і повного роззброєння, наголошуючи, що мир не можна забезпечити постійною гонкою озброєнь, ані “рівновагою страху”, ані дипломатичними хитрощами” [1, с. XV].

У праці “Міжнародний мир через міжнародне право” подано детальний план роззброєння, в основу якого, за словами авторів, покладено принцип: “...якщо народи дійсно хочуть запобігти війні, то вони мають бути готові піти на таке роззброєння, яке було б не тільки всезагальним, але і повним.” [2, с. 207]. Вони назвали свій план “Програмою всезагального і

повного роззброєння”. Цей період було розділено на дві стадії – дворічна підготовча стадія мала бути присвячена створенню системи міжнародного контролю над роззброєнням – інспекційної служби ООН, і десятилітня стадія “фактичного роззброєння,” що мало здійснюватися шляхом щорічного скорочення всіма державами своїх збройних сил на 10%. Після завершення першої стадії у жодній з країн не мало б залишитися військових установ; мали б увійти в силу різноманітні заборони чи обмеження стосовно зброї, а також виробництва і застосування ядерних матеріалів; будь-яка потенційно небезпечна діяльність мала здійснюватися лише з дозволу інспекційної служби ООН [2, с. 208]. На цю службу покладалися всі функції за здійсненням роззброєння. В сфері контролю за ядерним роззброєнням автори пропонують заснувати ще одну додаткову інстанцію – орган ООН з ядерної енергії, в обов’язки якого входитимуть такі питання, як мирне використання ядерної енергії. Ці обидві організації в кінцевому рахунку будуть підпорядковані Генеральній Асамблеї ООН, яку автори пропонують наділити широким комплексом прав щодо спостереження за роззброєнням і застосуванням санкцій до окремих держав. Автори також пропонували повністю ліквідувати національні озброєння і збройні сили, а натомість створити міжнародні “сили миру ООН”. Ці міжнародні сили мали б бути створені до моменту повної ліквідації національних армій.

План Г. Кларка та Л. Сона не передбачав повної ліквідації ядерної зброї. Замість цього планувалося, що її передадуть спеціальному органу ООН з ядерної енергії, який за повноваженнями Генеральної Асамблеї буде передавати її “в момент необхідності” “силам миру ООН”. Як на гарантію проти “зловживання” ядерною зброєю автори вказують на ту обставину, що “...ядерна зброя за звичайних умов не буде знаходитись у користуванні сил миру, а буде контролюватися органом з ядерної енергії” [2, с. 319]. Проте цей план прямо передбачає можливість застосування ядерної зброї і озброєння нею міжнародних сил. Фактично це означає, що після здійснення плану людство постане перед загрозою ядерної війни.

Вагоме значення мають роздуми авторів щодо тих сил, які протидіють роззброєнню та справжньому миру: як основних противників роззброєння вони розглядають військові кола, що мають глибоко вкорінену зацікавленість в озброєнні, і які здійснюють протидію новим віянням, на основі яких можна досягнути справжнього миру [2, с. XLIV].

Окремою віхою в історії руху за роззброєння та формуванні концепції миру є “Маніфест Ейнштейна – Рассела,” в якому зазначено, що “...жодна зі сторін не може розраховувати на перемогу у такій [ядерній] війні... існує реальна загроза загибелі людства... Проте ані громадськість, ані уряди

* Документ Пагуошського руху, який відіграв основну роль в об’єднанні вчених, що притримувалися прогресивних поглядів щодо шляхів розвитку людства, в їх боротьбі за розвиток науки в контексті гуманізму, за наукову співпрацю, роззброєння і мир. Названий за іменами авторів – Б. Рассела та А. Ейнштейна. Опублікований 9 липня 1955 року.

країн світу не усвідомлюють усього масштабу загрози. Проста заборона ядерної зброї не матиме реального впливу на вирішення проблеми, оскільки такий вид зброї все одно буде виготовлятися і використовуватися для подальшої війни... Єдина надія для людства – відмовитися від воєн.” [6, с. 125]

Завершення Холодної війни дещо знизило рівень міжнародної напруженості, проте роззброєння, обмеження озброєнь, проблематика легальної та нелегальної торгівлі зброєю залишаються актуальними питаннями, які міжнародне співтовариство має вирішувати, якщо хоче миру та стабільності. На початку XXI століття, роззброєння залишається одним з головних завдань міжнародного співтовариства.

Сьогодні дана концепція є однією з головних у дослідженні миру, оскільки подальше озброєння та невирішеність проблеми наявності значних арсеналів зброї загрожує миру та стабільності у світі.

Як наголошував перший Генеральний Секретар ООН Трюгве Лі (1946–1953), війни відбуваються саме тому, що країни та їхні уряди готуються радше до конфлікту, аніж миру у своїх відносинах [5, с. 362]. Він наголошував, що заборонити війну можна через:

1. *Повне роззброєння*, яке здійснюється через усестороннє роззброєння та переговори. Прогрес у роззброєнні має супроводжуватися розвитком інституцій з підтримання миру і вирішенням міжнародних спорів мирними засобами [4, с. 140].

2. *Пацифізм*, який починається зі ствердження, що вбивство – це злочин, а загалом метою має протистояння насильству [5, с. 391].

8 липня 1999 була оприлюднена Заява представника Ради Безпеки про підтримку миру і безпеки та постконфліктне будівництво миру. У ній зазначалося, що Рада Безпеки ООН стурбована кількістю конфліктів та боїв між конфліктними сторонами вже після укладення мирних угод, і розуміє, що причиною такої ситуації є доступність зброї [9]. І для того, щоб досягнути примирення, сторони конфлікту мають бути залучені до процесу роззброєння, демілітаризації та реінтеграції екс-комбатантів.

Ще одним аспектом концепції досягнення миру через роззброєння стало те, що наявність і загроза використання ядерної зброї створили передумови для формування *концепції ядерного миру* (ширше її можна окреслити як «мир страху» [11, с. 550]), яка набуває дедалі більшої актуальності на сучасному етапі. Основним постулатом цієї концепції стала теза, що, оскільки застосування ядерної зброї є загрозою для існування світу загалом, то в руках певних гравців ядерна зброя може стати стримуючим чинником для країн-агресорів у їхньому бажанні розпочати війну. Прихильники такого концептуального підходу розглядають ядерний мир як високий рівень воєнно-стратегічної рівноваги між двома системами. “Світ без ядерної зброї буде менш стабільним і більш небезпечним для усіх нас”, – зауважувала прем’єр-міністр Великобританії Маргарет Тетчер [5, с. 361]. Проте Р. Арон зауважує, що загальний і тривалий мир неможливо

зберегти за допомогою поширення серед усіх держав термоядерної зброї [7, с. 554], тому що страх не гарантує миру навіть між двома державами, які володіють термоядерною зброєю. Водночас ядерний світ ламає стару формулу запобігання війни “Хочеш миру – готуйся до війни”, в якій наголошується на домінації оборонних можливостей над наступальними [10, с. 121–122].

На сучасному етапі право на володіння ядерною зброєю не стало запорукою “непорушення” миру, а навпаки, є причиною численних конфліктів. Держави “ядерного клубу”^{*} намагаються заборонити розроблення ядерної зброї країнам, які її не мають, проводити ядерні дослідження. Свою чергою малі країни прагнуть якнайшвидше отримати ядерну зброю, оскільки вони вважають, що, володіючи нею, зможуть вирішити свої проблеми і набути певного статусу на світовій арені. Проте, як зазначає Р. Арон, ініціатива війни стане зовсім безглуздою, якщо агресор точно знатиме, що він також буде повністю знищений. За його словами, у ядерній війні арифметика дуже проста: хто вистрелить першим, той загине другим [11, с. 165]. Тому з виникненням ядерної зброї потреба в мирі стає першочерговою необхідною для людства.

Концепцію миру за допомогою роззброєння, на думку вченого Р. Арона, на попередніх етапах розвитку людства було б важко реалізувати, оскільки особистий інтерес завжди був важливішим, ніж збереження миру та стабільності [11, с. 555]. Тож на сучасному етапі, коли використання зброї, зокрема ядерної, може створити загрозу існуванню людства, можна сподіватися на активніше втілення ідеї про загальне і повне роззброєння, зокрема і ядерне.

Як результат впровадження концепції миру за допомогою роззброєння на зміну *всезагальному миру* теоретично має прийти *запланований мир* – такий стан міжнародних відносин, коли здійснюються цілеспрямовані заходи, які ведуть не тільки до послаблення напруженості й усестороннього співробітництва, але й до припинення гонки озброєнь, поетапного роззброєння, а в підсумку – позбавлення від загрози світових воєн, до надійно гарантованого миру і створення нової системи міжнародних відносин на принципах мирного співіснування.

Сучасні міжнародні відносини постійно створюють підґрунтя для підтвердження актуальності цієї концепції. Винайдення новітніх видів

^{*} До “Ядерного клубу” – групи країн, які мають ядерну зброю, – входять США (з 1945р.), Росія (Спочатку як СРСР – з 1949), Великобританія (1952), Франція (1960), Китай (1964), Індія (1974), Пакистан (1998) і КНДР (2006). Щодо Ізраїлю – то він не коментує інформацію про наявність у нього ядерної зброї, проте на думку експертів він володіє арсеналом у 200 зарядів. Невеликий арсенал був у ПАР, але всі 6 зарядів були добровільно знищені. ПАР єдина в світі країна, яка сама розробила ядерну зброю і сама ж добровільно від неї відмовилась. У 1990–1994 роках Україна, Білорусь і Казахстан, на територіях яких була частина ядерного арсеналу СРСР передали його Російській Федерації і надалі закріпили за собою статус без’ядерних держав. У різні роки у наявності ядерної зброї підозрювали також Бразилію, Лівію, Ірак і Республіку Корею.

озброєнь змушує людей активніше задумуватися над питаннями її потенційного використання, а отже, й готуватися протистояти загрозам, які така зброя створює для існування та виживання людства.

Література:

1. **Carter A.** A New Concept of Cooperative Security / A. Carter, J. D. Steinbruner, W. J. Perry. – Washington, D.C. : Brookings institute, 1992. – 65 p.
2. **Clark G.** World Peace through World Law / G. Clark, L. Sohn; [2nd ed.]. – Cambridge : Harvard University Press, 1960. – 387 p.
3. **Kamiński T.** Myśl pacyfistyczna Bertranda Russela / T. Kamiński. – Piotrków : Piotrków Trybunalski, 1998. – 218 s.
4. **Mills W.** The Abolition of War / W. Mills, J. Real. – New York, 1963. – 217 p.
5. **Rourke J. T.** International Politics on the International Stage / J. T. Rourke. – Dushkin/McGraw Hill, 1999. – 526 p.
6. **Russell B.** The Authobiography of Bertrand Russell : in 3 v. / B. Russel. – Toronto, 1970.
7. **Russell B.** The Vital Letters of Russell, Khrushchev, Dulles / B. Russel. – London : MacGibbon & Kee, 1958. – 77 p.
8. **Ryan A.** Bertrand Russell : A Political Life / A. Ryan. – NY : Oxford University Press 1988. – 240 p.
9. Statement by the President of the Security Council. Distr. GENERAL S/PRST/1999/21. 8 July 1999. ORIGINAL : English [Електронний ресурс]. – Режим доступу до заяви : www.harare.unesco.org/women/2698_GAAF%20report.pdf
10. **Аннилионис Г. П.** Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации / Г. П. Аннилионис, Н. А. Зотова. – М. : Междунар. отношения, 2005. – 676 с.
11. **Арон Р.** Мир і війна між націями / Р. Арон ; [пер. з фр.]. – К. : Юніверс, 2000. – 688 с.
12. **Капто А. С.** Энциклопедия мира / А. С. Капто ; 2-е изд., уточн. и доп. – М. : Книга и бизнес, 2005. – 707 с.
13. **Райан А.** Рассел Бертран / А. Райан // Энциклопедія політичної думки; [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2000. – С. 323.